Book-Post

To,

14

If not delivered
please return to :

EDITOR,
THE VEDIC PATH,
P.O. Gurukul Kangri,
(U.P.) 249404.

शि॰ म॰ ५

हे भगवन् पुरमथन कश्चिज्जडदर्शनानुयायी सकलं समस्तं जगदिदं ध्रुवं गदति अपरोऽध्रुवं वदति
तथाऽपरे बौद्धः दंभः तपाभंगिवादी सकलं जगदिदं ... मध्रुवं तापिकं ब्रूते परोऽन्यः न
ग॰ यावक्षीनरागी सकलं समस्तं नेदिदं ध्रौव्याध्रौव्ये गदति हे भगवन् एतस्मिन्समस्ते जगति पि॰

ध्रुवं कश्चित्सर्वं सकलमपरस्त्वध्रुवमिदं परो ध्रौव्याध्रौव्ये जगति गदति व्यस्त
विषये समस्तेऽप्येतस्मिन्पुरमथन तैर्विस्मित इव स्तुवन्जिह्रेमि त्वां न खलु ननु धृ
ष्टा मुखरता ९

व्यस्तविषये सति विदितप्रमाणं भूतो सत्यां अहं तैर्बौद्धमहादिभिर्विस्मित इव वि
स्मयोत्पन्नमोहं प्रापित इव त्वां स्तुवन् जिह्रेमि भजे अहो यद्येवं तर्हि स्तुतौ किं प्रव
र्तसे सत्यमिदं न च हो खलु निश्चयेन मुखरता यो वाचालता न धृष्टा अपि तु धृ
ष्टा एव ॥९

५

हे वरद तव इयत्तंत्रोपकरणं नानापरिच्छेदगृहीतं इयत्किं महोक्षः वृद्धवृषभो पस्करः
महोक्षः खट्वांगं प्रसिद्धमेतत् अपरं स्योपरि ब्रह्मकपालं खट्वांगमुच्यते तथा परशुरा
युधविशेषः अजिनं मृगचर्म्म तथा भस्म दग्धगोमयं फणिनः काद्रवेयाः नागास्तथा क
पालं च इति इति शब्दः समाप्तौ वर्त्तते पुनः तव हे वरद भवद्भ्रूक्षेपोपनीतां अनिर्वचनीयां

महोक्षः खट्वांगं परशुरजिनं भस्म फणिनः कपालं चेतीयत्तव वरद तंत्रोपकर
णं सुरास्तां तामृद्धिं विदधति भवद्भ्रूप्रणिहितां नहि स्वात्मारामं विषयमृगतृष्णा
भ्रमयति ८

तामृद्धिं विदधति धारयन्ति अहो एवं तर्हि स्वयं कस्मान्नोपभुंक्ते नैवं वाच्यं हि यस्मात्कारणात्
विषयमृगतृष्णा स्वात्मारामं पुरुषं परमयोगिनं न भ्रमयति न चालयति एतेन भगवतः परम
योगित्वं प्रकटितं ८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हे भगवन् विरिंचो ब्रह्मा उपरि तत्र पद्मो हरिः कृष्णोऽधः पद्भ्यां तवैश्वर्यं यत्नाद्यदुपरि च्छेत्तुं परिकल
यितुं अनलं जातौ असमर्थौ अभूतां कथंभूतस्य तव अनिलस्कंधवपुषः तस्य यत्नेन किं
क्रम् वायुतत्त्वपर्यंतं लिंगस्य मस्तकं कात्वा अधिपर्यंतं लिंगस्य मूलम् ब्रह्मा विष्णु
ऽप्याप्तिः विष्णुर्भगवान् अनपत्वतन्निवासी किमेतौ लब्धैश्वर्यं परिज्ञातुं समर्थौ स्यातां
अपितु न भवत इत्यर्थः ततो ब्रह्मा ऽस्मनंतरं तेन भगवता ताभ्यां

तवैश्वर्यं यत्नाद्यदु
परिविरिंच्योहरिरधः परिच्छेत्तुं जातावनलमनिलस्कंधवपुषः ततो भक्ति
श्रद्धाभरगुरुगृणद्भ्यां गिरिश यत् स्वयं तस्थे ताभ्यां तव किमनुवृत्तिर्न फल
ति ॥१०॥

स्वयं तस्थे किं कुर्वद्भ्यां भक्तिश्रद्धाभरगुरु गृणद्भ्यां स्तुवद्भ्यां यस्मात्कारणात्
भगवान् कारुणिकत्वात् स्वयं तस्थे आत्मानमात्मनैव प्रगटयामास हे गिरि
शा युष्मेमेतत् अनुवृत्तिस्तव सेवा किं न फलति अपितु फलत्येव ॥१०॥ हे भगवन् यद्दश
स्योरावणो बाहून् धृत कथंभूतान् बाहून् रणकंडूपरवशान् संग्राममलपयत् किं कृ
त्वा अवैरि व्यतिकरं त्रिभुवनं निःकंटकं अयत्नादासाद्य प्राप्य हे त्रिपुरहर इदं तन स्थि

ॐ

म॰ ६

प्रज्ञो बहारिः पद्मा शिरःश्रेणी रचित चरणांभोरुहबलिः ७२

स्थिरायास्त्वद्भक्तेर्विस्फूर्जितं विलसितं कथं भूतायास्त्वद्भक्तेः शिरःपद्मश्रेणीरचितचरणांभोरु ५

हबलेः शिरांस्येव पद्मानि शिरःपद्मानि तेषां श्रेणिः पंक्तिस्तया रचितास्थापिता चरणां

भोरुहाणां बलिर्येन सः ॥११॥ हे भगवन् अमुष्य रावणस्य त्वदधिवसतौ कैलासेपि

अयत्नादासाद्य त्रिभुवनमवैरव्यतिकरं दशास्यो यद्बाहूनभृत रणकंडूप

रवशान् शिरःपद्मश्रेणीरचितचरणांभोरुहबलेः स्थिरायास्त्वद्भक्ते

स्त्रिपुरहर विस्फूर्जितमिदं ॥११॥ अमुष्य त्वत्सेवासमधिगतसारं भु

जवनं बलात्कैलासेपि त्वदधिवसतौ विक्रमयतः अलभ्या पातालेप्यल

सचलितांगुष्ठशिरसि प्रतिष्ठा त्वय्यासीद्ध्रुवमुपचितो मुह्यति खलः ॥१२॥

भुजवनं विक्रमयतः सतः पातालेपि प्रतिष्ठा अलभ्यासीत् अप्राप्या बभूव कस्मात्

बलात् वनरूपभूतभुजवनं त्वत्सेवासमधिगतसारं प्राप्तबलं कृतवति अल

सचलितांगुष्ठशिरसि सति मंदचलितांगुष्ठशिरसि सति अहो युक्तमेतत्

ध्रुवं निश्चितं खलो दुर्जनः उपचितः सन् मुह्यति मोहमुपयाति ॥१२॥ ॥ ६

परमालस्यास्य कृतः सन्

हेवरद यद्वारोगाणां सासुरः सुत्रामन्ताः इन्द्रस्यमारि मध्यस्थके परमोच्चैरपिसंती स्वतंनमह
तिमति हेभगवन्नस्मिन् वासरेनन्वचित्रं नाम्याश्चर्यं किंभूतोवाराः परिजनविधेयत्रि
भुवनः किंभूतेनास्मिन् वासरेत्वस्य रणेयरिक्तेन्चरणयोः पूजयितवि हेभगवन् युक्त
मेतत् त्वयि शिरसा कृत्वा स्वयनतिर्न सता कस्यास्युन्नत्यैनभवति अपितुसर्वे
षामेवभवतीतिनात्पर्यार्थः १३ हेजिनपते यः कल्माषः कृष्णपाण्डुरवर्णः विषसं

यद्दिवसत्राम्णोवरद्परमोच्चैरपिरसती मधम्यकेवारणः परिजनविधेयत्रि
भुवनः ननक्षितंनस्मिन् वरिवसतिविन्वच्चरणयोनेकस्याग्नुन्नत्यैभवति
शिरसात्वय्यवनति १३ अकांडब्रह्मांडक्षयचकितदेवासरकृपा विधेयस्य
सीत्याश्चिनयन विषसंहृतवतः सकल्माषः कंठेनयनकुरुतेनश्रियमहो

हृतवतस्तवकंठेस्मासीत् सकल्मा (विकारोपिश्लाघ्योभुवनभयभंगव्यसनिनः १४
षः तवकंठेश्रियंनकुरुते अपितुकरोत्येव कथंभूतस्यतवअकांडब्रह्मांडक्षयच
कितदेवासरकृपाविधेयस्यअकांडेप्रलायेब्रह्मांडक्षयेचकिताः भीताः येदेवा
सरास्तेषुकृपाविधेयः कृपापरायणस्तस्यअहोयुक्तमेतत् भुवनभयभं
गव्यसनिनः पुरुषस्यविकारोपिश्लाघ्यः ११४॥

म॰ ८

अन्यदेवकल्पेय यामवति॰

हे भगवन् यस्य स्मरस्य विशिखाः बाणाः सदेवासुरनरे जगति असिद्धार्थाः अकृतप्रयोज
नाः क्वचिदपि नैव निवर्तन्ते स स्मरस्त्वामितरसुरसाधारणं यथा भवति तथा पश्यन्
स्मर्तव्यात्मा अभूत् स्मरणीयशरीर एव बभूव कथंभूताः विशिखाः नित्यं जयिनः
जयशीलाः च शब्दो युक्तमेतत् । वशिषु जितेन्द्रियेषु परिभवो न पथ्यः न सुखकारी
त्यर्थः १५ हे भगवन् त्वं जगद्रक्षार्थं नटसि नृत्यं करोषि जगत्तारणाय रक्षणाय

असिद्धार्था नैव क्वचिदपि सदेवासुरनरे निवर्तन्ते नित्यं जगति जयिनो यस्य
विशिखाः स पश्यन्नीश त्वामितरसुरसाधारणमभूत् स्मरः स्मर्तव्यात्मा
न हि वशिषु पथ्यः परिभवः १५ मही पादाघाताद्व्रजति सहसा संशयपदं
पदं विष्णोर्भ्राम्यद्भुजपरिघरुग्णग्रहगणं मुहुर्द्यौर्दौस्थ्यं यात्यनिभृतजटा
नारणाय नटसि पुनर्मही (ताडिततटा जगद्रक्षायै त्वं नटसि ननु वामैव विभुता १६

मही पादाघातात् पादाक्षेपणात् सहसा संशयपदं व्रजति गच्छति किं स्फुटति किमधः प्रवि
शति इति संशयपदं तथा विष्णोः पदमाकाशं भ्राम्यद्भुजपरिघरुग्णग्रहगणं भ्राम्यद्भु
जप्रहारभग्नग्रहगणं वर्तते तथा द्यौः स्वर्गः मुहुर्वारंवारं दौःस्थ्यं याति दुःस्थतां या
ति कथंभूता द्यौः अनिभृतजटाताडिततटा अनवहितत्वात् युक्तमेतत् यतो विभुता वामैव दे

६

३८ महिम्नः टी॰

हेभगवन् योवारांसत्तानांप्रवाहः पृषतःलघुदृष्टः जलकणिकालक्षवन् स्वल्पोदृष्टः क
थंभूतः वियद्व्यापी व्योमव्यापकस्तारागणगीतः पुनः कीदृशः तारागणगुणितफेनोद्ग
मरुचिः [illegible] तारागणगुणितेनोद्गमः समुद्गतेन गुणितमावृत्तं परमितं फेनोद्ग
मरुचिर्यस्य सः तेन प्रवाहेन जगद्द्वीपाकारं जलधिवलयं विकृतं सत्तु अप
रिमंच विहितं हे धृतमहिम इत्यमुना प्रकारेणानेनैव दृष्टान्तेन तव वपुः

वियद्व्यापीतारागणगुणितफेनोद्गमरुचिः प्रवाहोवारांयः पृषतलघु
दृष्टः शिरसिते जगद्द्वीपाकारंजलधिवलयंतेनकृतमित्यनेनैवोन्नेय
धृतमहिमदिव्यंतववपुः १७ रथःक्षोणीयन्ताशतधृतिरगेन्द्रोधनुरथो
रथाङ्गेचन्द्रार्कौरथचरणपाणिःशरइति दिधक्षोस्तेकोयंत्रिपुरतृण
माडम्बरविधिर्विधेयैःक्रीडन्त्योनखलुपरतन्त्राःप्रभुधियः ॥ १८ ॥

उन्नेयमनुमेयं कथंभूतं हि यं दिव्यप्रभावयुक्तं १७ हेभगवन् तवत्रिपुरत्रिणं दिधक्षो
रः अयमाडम्बरविधिः इतिकेकल्पितः इत्याह किं क्षोणी पृथ्वी रथः तथा यन्ता सार
थिः शतधृतिः ब्रह्मा अगेन्द्रो महाचलो धनुः अथो अनन्तरं रथाङ्गे चक्रस्थाने चन्द्रा
र्कौ तथा रथचरणपाणिः विष्णुः शरः बाणः द्वितीयपदे अहो युक्तमेतत् खलु
इतिनिश्चयेन प्रभुधियः स्वामिबुद्धयः विधेयैः स्वपदार्थैः क्रीडन्त्यः नपरतन्त्राः नप

महिम्नटी० ५

म॰
८ हे भगवन् यत् हरिः कृष्णात्तेन तव पादयोः सा हृत्कं कमलवालिमाधाय च वधितान्तस्मिन् सा
हृत्स्थपंकोनेस्मालिनिजनेन कमलमुद्दहन् उज्जाहितवान् अक्षोभस्तु हेकः परित्यजति गतः
सन् त्वया सांजमनां रक्षा येन गतिस्फुरति केन वपुषा चक्रधारी स्मा १९ हे भगवन्

हरिस्तेसाहस्रं कमलवालिमाधाय पदयोर्यदेकोनेनास्मिन् निजमुद्दहृत्वं स्तेन मक
मलं गत्वेभस्तु हेकः परित्यजति स सो वक्रवपुषा जनानां रक्षा येत्रिपुरहज्जा
गति जगतां १९ कर्मैव सुभेनागत्व भसि फलयोगे क्रतुमतां क्व कर्म प्रध्वं
स्ते फलति त्रिपुरुषाराधनमृते श्रुतस्मां संप्रेक्ष्य क्रतुषु फलदान प्रतिभुवंस्त
(त्वां श्रद्धां बद्ध्वा हृदपरिकरः कर्मसु जनः ॥२०॥

जनो लोकः शुभः कारणानक
कर्मसु विषये दृढपरिकरो दृढारंभो वर्त्तते किंकृत्वा क्रतौ वेदे श्रद्धां बध्वा॥
आस्तिक्यबुद्धिं विधाय पुनः किं कृत्वा क्रतुषु यागेषु फलदान प्रतिभुवं त्वा
लग्नकं संप्रेक्ष्य क्रतौ यागे सुप्ते विध्वस्ते सति फलयोगे फलवैजात्यत्वमस्ति
तमेव सावधानो भवति केषां क्रतुमतां यागयाजिनां पुरुषाणां प्रध्वस्ते
कर्मप्रलप्तं कर्मसु पुरुषाराधनमृते पुरुषाराधनं विना क्व क फलति अपि ८
संधि॰

[illegible]

हे शरणद यस्य क्रतोः मुनिः क्रियादक्षः क्रियायां कुशलः तथा क्रतुपतिः तनुभृताम
धीशः तथा ऋषीणाम् आर्त्विज्यं ऋत्विग्भावः सुरगणाः देवसमूहाः सदस्याः सभ्याः तस्य तादृ
कस्य दक्षस्य त्वत्तः त्वत्सकाशात् क्रतुभ्रंशोऽभूत् यागविनाशो बभूव कथंभूतात्त्वत्तः क्रतु
फलदानव्यसनिनः हि यस्मात्कारणात् श्रुतं मतेन अवतिश्रियं तमखा यागाः कर्तुर्य
जमानस्य श्रद्धाविरुद्धम् आह या अभिचाराय भवन्ति विपरीतार्थे भवन्ति २१ हे नाथ हे स्वा
क्रियादक्षो दक्षः क्रतुपतिरधीशस्तनुभृताम् ऋषीणामार्त्विज्यं शरणद सदस्याः सु
रगणाः क्रतुभ्रंशस्त्वत्तः क्रतुफलदानव्यसनिनो ध्रुवं कर्तुः श्रद्धा विधुरमभि
चाराय हि मखाः २१ प्रजानाथं नाथ प्रसभमभिकं स्वां दुहितरं गतं रोहिद्भूतां रिर
मयिषुमृष्यस्य वपुषा धनुष्पाणेर्यातं दिवमपि सपत्राकृतममुं त्रसन्तं तेऽद्या
पि न त्यजति तव मृगव्याधरभसः आखेटोत्साहः अनुप्रजानाथं ब्रह्माणं यमद्यापि न त्यजति कथंभूत
स्य तव धनुःपाणेः कथंभूतं प्रजानाथं अभिकं कामुकं पुनः कथंभूतं स्वां दुहितरं अतिरूपस
वपुषा मृगरूपेण गतं किं कर्तुं रिरमयिषुं रन्तुमिच्छुं पुनः कथंभूतं सपत्राकृतं बाणाधो
न व्यापितं पुनः कथंभूतं त्रसन्तं दिवमपि यातं यद्यपि दिवमपि स्वर्गं गतं पुनः तथापि मृ
गव्याधरभसः अद्यापि प्रजानाथं न त्यजतीत्यर्थः २२ ॐ नमः शिवाय श्रीराम॥

जं

रमयितु

३

म॰टी॰ हे पुरमथन हे त्रिपुरदहन, तथापि देवी पार्वती त्वां स्त्रैणं स्त्रीलंपटमेवेति जानाति किं कृ
९ त्वा यद्यपि पुष्पायुधं कंदर्पं पुरोऽग्रे अह्नाय झटित्येव तृणवत् प्लुष्टं दग्धं दृष्ट्वापि कस्मात्
कारणात् यमनिरत देहार्द्धघटनात् यमेन संयमेन निरतं आयुक्तं देहार्द्धं घटनात् तस्य घ
टनात् संपादनात् कथंभूता देवी स्वलावण्याशंसा स्वरूपाभिमानिनी अत्र हेतु
गर्भितविशेषणे अद्धा निश्चितं युवतयः मुग्धाः अज्ञाः हे स्मरहर ख्यातेषु आसमंताद्भावेन क्री

स्वलावण्याशंसा धृतधनुषमह्नाय तृणवत्पुरः प्लुष्टं दृष्ट्वा पुरमथन पुष्पायुधम २४
पि यदि स्त्रैणं देवी यमनिरत देहार्द्धघटनादवैति त्वामद्धा बत वरद मुग्धा युवतयः २३
श्मशानेष्वाक्रीडा स्मरहर पिशाचाः सहचराः चिताभस्मालेपः स्रगपि नृकरोटीप
रिकरः अमंगल्यं शीलं तव भवतु नामैवमखिलं तथापि स्मर्तॄणां वरद परमं मं

ङ तथापि पिशाचाः सहचराः नित्यं क्रीडाकारिणः तथा च भस्मालेपः चिताभस्मना आले
पो गात्रेषु तस्य चिताभस्मालेपः तथापि स्रगपि मालामपि नृकरोटीनां मस्तकानाम् इति
संबोधने हे वरद तव पूर्वोक्तप्रकारेण अखिलं समग्रं तव शीलं अमंगलं भवतु पु
नः तथापि त्वं स्मर्तॄणां चिंतकानां परमं मंगलमसि तथा चोक्तं सुभाषितहारेण
स्यामतां वहतिकां रवं वा चंद्रयाऽर्द्धं विभवं हरता कृत द्वन्द्वो किमस्य विवादि धरस्तु मो

10

महिम्नस्तोत्र टीका

९

हे भगवन् यमिनो योगिनो मनोन्तःकरणं प्रत्यक्चित्ते आत्मनि सविधिमभिधाय समीपं कृत्वा। प्रत्यक् पश्चात् तन्मध्ये यत् किमपि अनिर्वचनीयं तत्वमवलोक्य हृष्टाः आह्लादं दधति धारयंति किलेति सत्ये तद्भगवांस्त्वं कथंभूताः यमिनः आत्ताः संरुद्धाः मरुतः प्राणाः येस्ते पुनः किंभूताः प्रहृष्यद्रोमाणः सरोमांचांगाः पुनः कथंभूताः प्रमदसलिलानि हर्षाश्रूणि तैरुत्संगिताः परिप्लुताः दृशो येषां ते अन्येषां ते च अमृतमये

मनः प्रत्यक्चित्ते सविधमविधायात्तमरुतः प्रहृष्यद्रोमाणः प्रमदसलिलोत्सं
गितदृशः यदालोक्याह्लादं ह्रद इव निमज्ज्यामृतमये दधत्यंतस्तत्वं किम
पि यमिनस्तत्किल भवान् २५ त्वमर्कस्त्वं सोमस्त्वमसि पवनस्त्वं हुतवहः
त्वमापस्त्वं व्योम त्वमु धरणिरात्मा त्वमिति च परिच्छिन्नामेवं त्वयि प
रिणता बिभ्रतु गिरम् न विद्मस्तत्तत्वं वयमिह हि यत्त्वं न भवसि २६

ह्रदे निमज्ज्येव आह्लादं धारयंति यथा कश्चित्तापाक्रांतो अमृते शीतले ह्रदे निमज्ज्य आह्लादं दधातीत्यर्थः संगतिः २५ हे भगवन् त्वमर्कः सूर्यः त्वं सोमश्चंद्रः त्वं पवनो वायुः त्वं हुतवहोऽग्निः त्वमापः पानीयं त्वं व्योम आकाशं त्वं धरणिः पृथ्वी आत्मा त्वमसि च इति शब्दः समाप्तौ वर्तते हे भगवन् परिणताः पक्वबुद्धयः त्वयि विषये एवं पूर्वोक्तप्रकारेण परिच्छिन्नाः इयत्तावधारिणो गिरः

हे शरणद ओमिति पदं त्वां गृणाति स्तौति कथंभूतं ओमिति पदं समस्तं व्यस्तं समस्तं व्यापकं
किं कुर्वन् त्रयीं वेदत्रयीं अभिदधत् न केवलं त्रयीं तिस्रो वृत्तीः त्रिभुवनं च स्वर्गमर्त्यपाता
लं च न केवलं त्रिभुवनमभिदधत् अकाराद्यैः अकारोकारमकारादिभिस्त्रिभि
र्वर्णैः त्रीनपि सुरान् ब्रह्मविष्णुरुद्रानभिदधत् किं कुर्वाणं ओमिति पदं अणुभि
र्ध्वनिभिस्तेन तव तुरीयं चतुर्थं धाम अवरुंधानं स्वीकुर्वन् किमपेक्षया तुरीयं धामेति

त्रयीं तिस्रो वृत्तीस्त्रिभुवनमथो त्रीनपि सुरा नकाराद्यैर्वर्णैस्त्रिभिरभिदध
त्तीर्णविकृति तुरीयं ते धाम ध्वनिभिरवरुंधानमणुभिः समस्तं व्यस्तं त्वां शर
णद गृणात्योमिति पदं २७ भवः सर्वो रुद्रः पशुपतिरथोग्रः सहमहांस्तथा भी
मेशानाविति यदभिधानाष्टकमिदम् अमुष्मिन् प्रत्येकं प्रविचरति देव श्रु
तिरपि प्रियायास्मै धाम्ने प्रणिहितनमस्योऽस्मि भवते ॥२८॥ ॥ ॥

हृदयात्कंठावधि यावज्जाग्रदवस्था या मात्राभिः ताल्वादिललाटपर्यंतं स्वप्नाव
स्थाया मात्राभिः ललाटाच्च कुंडलिनी व्याप्य शिवतत्त्वे यावत् तुर्यावस्था मात्रेयं
तत्र अनाहतो नाहतो नादो मुक्तिदः परिकीर्तितः कथंभूतं तुरीयं धाम तीर्ण
विकृति निर्विकारमित्यर्थः २७ हे भगवन् यदिदं तवाभिधानाष्टकं अमुष्मि
न्नभिधानाष्टके श्रुतिर्वेदः प्रत्येकं विचरति किं अभिधानाष्टकं भवः शर्वः रुद्रः

महादेव उच्यते तथाभीमेशानौ अष्टमूर्तिस्तथाष्टके एतत्त्रयि प्रत्येकं चरति किमर्थं अस्मै धाम्ने प्रिया
यप्रीत्यर्थं हे भगवन् एवंरूपाय भवते तुभ्यं प्रणिहितनमस्योस्मि कृतनमस्कारोस्मि २८ हे प्रिय
दव अभक्तानां प्रियं कुर्वन्तीति प्रियकृत्त्वं तेन तुभ्यं नेदिष्ठाय निकटवर्त्तिने नमः दविष्ठाय च नमः
दूरस्थाय च नमः हे स्मरहर तेन तुभ्यं क्षोदिष्ठाय क्षुद्ररूपाय च नमः तथा स्थूलरूपाय च न
मः तथा महिष्ठाय च नमः महत्तराय गुरुतराय च नमः हे त्रिनयन तुभ्यं वर्षिष्ठाय नमः

नमो नेदिष्ठाय प्रियदव दविष्ठाय च नमो नमः क्षोदिष्ठाय स्मरहर महिष्ठाय च नमः नमो वर्षि
ष्ठाय त्रिनयन यविष्ठाय च नमो नमः सर्वस्मै ते तदिदमिति सर्वाय च नमः २९ बहुलरजसे
विश्वोत्पत्तौ भवाय नमो नमः प्रबलतमसे तत्संहारे हराय नमो नमः जनसुखकृते स
त्त्वोत्पत्तौ मृडाय नमो नमः प्रमहसि पदे निस्त्रैगुण्ये शिवाय नमो नमः ३० ॥ ॥ ॥

ह्रस्वरूपाय नमः तथा यविष्ठाय च युवा तरुणाय नमः तरुणरूपाय नमः हे भगवन् ते तुभ्यं व॰
सर्वस्मै सर्वप्रकाराय नमः तदिति वाक्योपसंहारे तुभ्यं सर्वाय च नमः २९ हे भगवन् विश्वो
त्पत्तौ बहुलरजसे प्रचुररजोगुणाधिष्ठात्रे भवाय नमो नमः तत्संहारे प्रब
लतमसे तमोगुणाधिष्ठात्रे हराय नमो नमः जनसुखकृते जनानां
सुखकारिणे सत्त्वोत्पत्तौ सत्त्वगुणाधिष्ठात्रे नमः ॥ ३० ॥ ॥ ॥

म॰

११ हे वरद भक्तिर्मां इति अमुना प्रकारेण चकितं अमंदीकृत्य प्रोत्साह्य एतैस्त्वच्चरणयोर्वाक्यपुष्पो
पहारस्माधानं रचितं इतीति किं इदमदीयं चेतः क्लेशाचितेशस्यदावनाशी ऋद्धिः कथंभूतं चेतः क्लेशप
रिताप्तिपरमाणुदुर्बलं पुनः कथंभूतं चेतः क्लेशपावकेण कष्टसाध्यं अविद्यास्मिता रागद्वेषा अभि
निवेशाः पंचक्लेशास्तेषां वश्यं विपरीतत्वात्तमाविद्याभिन्नयोर्बुध्यात्मनोरेकत्वप्रीतिरस्मिता

क्लेशपरिणतिचेतः क्लेशवश्यं कचेदं कचात्तवगुणसीमोल्लंघिनी शश्वदृद्धिः इति
चकितममंदीकृत्य मां भक्तिराधाद्वरद चरणयोस्ते वाक्यपुष्पोपहारं ३१ असि
तगिरिसमं स्यात्कज्जलं सिंधुपात्रे सुरतरुवरशाखा लेखिनी पत्रमुर्वी यदि लि
खति गृहीत्वा सारदा सर्वकालं तदपि तव गुणानामीश पारं न याति ॥ ३२ ॥ ॥

सुखेषु सक्तता रागः दुखेष्वप्रीतिर्द्वेषः अनंतभूतादमरणादेहाद्योसोऽभिनिवेशः इति
क्लेशाः कथंभूता ऋद्धिः गुणसीमोल्लंघिनी गुणान्येयानीता ३१ हे स्वामिन् असित
गिरिसमं अंजनगिरितुल्यं कज्जलं स्यात् सिंधुपात्रे सुरतरुवरशाखा लेखिनी
सा यदि सारदा सततं स्वनीतु वीपत्रं गृहीत्वा सर्वकालं लिखति तदपि तव गुण
नां पारं न याति अन्ये सर्वे स्वयं प्राप्ताः ॥३२॥ शिवाय नमः हराय नमः ॥ ११

उ. ध्यातः ततः हस्तमात्रपरिमितचतुरस्रचत्वरं गुल्लोक्ष्मि
३ तेकुशकरणकभूमिसमूहनानंतरं गोमयोदकेनोप
लिप्य स्रुवमूलेन प्रागग्रप्रादेशमात्रमुन्नतोत्तरक्रमेण
त्रिरुल्लेखनक्रमेणानामिकांगुष्ठाभ्यामुद्धृत्य जलेना
भ्युक्ष्य· नवीनकांस्येनाग्निमानीय स्वाभिमुखं दध्यात्·
ततः कुमारमाचार्य्यः शिष्यद्वाराग्नेः पश्चाद्दक्षिणतः स्वै
वस्थापयति· ततः कुमारं बद्धांजलिं संबोधयति· ओं
ब्रह्मचर्य्यमागामिति निर्ब्रूहि इति· प्रैषानंतरं· ओं ब्रह्मच
र्य्यमागामिति कुमारः प्राह· ततः ओं ब्रह्मचार्य्यसानी

३. तिवृहीत्याचार्येनोक्ते· ॐ ब्रह्मचर्य्यमागामितिकुमारश्चा
४ ह· अथमाणवकमाचार्य्योवासः परिधापयति· तत्रआ
चार्यपठनीयोमंत्रः ॐ येनेन्द्रायबृहस्पतिर्वासः पर्य्यद
धादमृतंतेनत्वापरिदधाम्यायुषेदीर्घायुत्वायबला
यवर्चसे ततोमाणवकस्यद्विराचमनं अथमाणवकस्य
वेष्टनत्रयेणप्रवरग्रंथियुक्तांकृत्वामेखलामाचार्य्योब
ध्नाति तत्रमाणवकपठनीयोमंत्रः ॐ इयंदुरुक्तंपरिबा
धमानावर्णंपवित्रंपुनतीमआगात् प्राणापानाभ्यांब ४
लमादधानास्वसादेवीसुभगामेखलेयं ॐ युवासुवा

उ. साः परिवीतस्मागात् स उ श्रेयान्भवति जायमानः तं 8
५ धीरासः कवय उन्नयंति स्वाध्यो मनसा देवयंतः इति वा 3
ततश्चाचार्यो यज्ञोपवीतमहितमंडाख्यतंयुक्तात्तणेभ्यो
दत्वा यज्ञोपवीतं परिदधाति माणवकः ॐ यज्ञोपवीतं
परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् आयुष्यमग्र्यं
प्रतिमुंच शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः इति मंत्रेण
दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य वामस्कंधे यज्ञोपवीतं निवेशयति
मृगाना ततएणेयमजिनं तस्मै परिधत्ते ततो माणवककेशप्र
परिमितपालाशदंडमाचार्यस्तस्मै तस्मै प्रयच्छति तं

च ओं यो मे दंडः परापतद्वैहायसोऽधि भूम्यां तमहं पुनरा
ददे आयुषे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसायेति मंत्रेण माणवको
गृह्णाति ततस्त्वाचार्यो वारिणा स्वमंजलिं पूरयित्वाक्रा
माणवस्यांजलिं तेनैवांजलिजलेन पूरयति आपो हि ष्ठा
मयोभुवस्तान ऊर्जे दधातन महे रणाय चक्षसे यो वः शि
वतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः उशतीरिव मातरः तस्मा
अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ आपो जनयथा च न
इति ऋग्भिः॥ ततः सूर्यमुदीक्षस्वेत्याचार्यप्रेषानन्तरं ओं
तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् पश्येम शरदः शतं जी

५. वेमशरदःशतꣳ शृणुयामशरदःशतमदीनाःस्याम
शरदःशतंभूयश्चशरदःशतात् इत्यनेनादित्यंपस्थानि·
अथकुमारस्यदक्षिणांसेहृदयंदक्षिणहस्तेनस्पृश।
त्याचार्यः ॐममव्रतेतेहृदयंदधामि ममचित्तमनुचि
त्तंतेअस्तु मामवाचमेकमनाजुषस्वबृहस्पतिस्त्वानि
युनक्तुमह्यमितिमंत्रेण ततःकुमारस्यदक्षिणहस्तंगृ
हीत्वा तंपृच्छतिकोनामासिश्रीअमुकशर्माहंभो इति
कुमारश्चाह पुनराचार्योभाषते ॐइंद्रस्यब्रह्मचार्यस्य।
अग्निराचार्यस्तवाहमाचार्यस्तव श्रीअमुकशर्म्मन् अथ

मानवकेब्रह्मांजलिंकुर्वंदक्षिणतउपस्थानंका
रयति ततआचार्यस्यमंत्रपाठः ॐप्रजापतयेत्वापरिद
दामि इतिप्राच्यां ॐदेवायत्वासवित्रेपरिददामि इति
दक्षिणस्यां ॐअद्भ्यस्त्वौषधीभ्यःपरिददामि इतिप्रती
च्यां ॐद्यावापृथिवीभ्यांत्वापरिददामीत्युदीच्यां ॐवि
श्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यःपरिददामीत्यधः ॐसर्वेभ्यस्त्वाभूते
भ्यःपरिददाम्यरिष्टैः इत्यूर्ध्वम् ततोग्निंप्रदक्षिणीकृत्य
आचार्यदक्षिणदिशिउपविशतिमाणवकः ततःपुष्प
चंदनतांबूलवासांस्यादाय ततःॐब्रह्मकर्त्रेव्योपनय

३: तहोमकर्मणिकृताकृतावेक्षणरूपब्रह्मकर्मकर्तुम १
४ मुकगोत्रममुकशर्माणंब्राह्मणमेभिःपुष्पचंदनतां
बूलवासोभिर्ब्रह्मत्वेनत्वामहंवृणे इतिब्राह्मणंवृणुया
त् ॐवृतोस्मीतिप्रतिवचने यथाविहितंकर्मकुर्वित्या
चार्येणोक्ते ॐकरवाणीतिप्रतिवचनानंतरं अग्नेर्दक्षि
णतःशुद्धमासनंदत्वा तदुपरिप्रागग्रान्कुशानास्ती
र्याग्निप्रदक्षिणंकारयित्वास्मिन्कर्मणित्वंमेब्रह्माभ
वेत्यभिधाय भवानीतितेनोक्ते तदुपरिब्रह्माणमु
दङ्मुखमुपवेश्य ततःप्रणीतापात्रंपुरतःकृत्वावारि ४

उ॰ १० णापरिस्तीर्य कुशैराच्छाद्य ब्रह्माणमुपविशमवलोक्याग्ने
रुत्तरतः कुशोपरि निदध्यात् ततः परिस्तरणाद्बर्हिषश्च
तुर्थभागमादायाग्नेयादीशानान्तम् ब्रह्मणोग्निपर्यं
न्ते नैर्ऋताद्वायव्यान्ते अग्नितः प्रणीतापर्यन्तम् ततोग्ने
रुत्तरतः पश्चिमदिशि पवित्रच्छेदनार्थे कुशत्रयं पवित्रा
करणार्थं साग्रमनन्तर्गर्भकुशपवित्रद्वयं प्रोक्षणीपात्रं
आज्यस्थालीसंमार्जनार्थं कुशत्रयमुपयमनकुशाः स
मिधस्तिस्रः स्रुवः आज्यं षट्पंचाशदुत्तरवाचार्यमुष्टिश
तद्वयावच्छिन्नामंतंडुलपूर्णपात्रं पवित्रच्छेदनकुशा

७. नोर्ध्वं पूर्वदिशि क्रमेणासादनीयम् ततः पवित्रच्छेद ॥
॥ नकुशैः पवित्रे छित्वा सपवित्रकरेण प्रणीतोदकं त्रिः
प्रोक्षणीपात्रे निधाय अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां पवित्रे उत्तरा
प्रोक्षणीजल सू० ७ ग्रे गृहीत्वा त्रिरुत्पूय प्रोक्षणीपात्रं नामकरेणादाय अ
नामिकाङ्गुष्ठाभ्यां गृहीतपवित्राभ्यां तज्जलं किंचिन्नि
रुत्क्षिप्य प्रणीतोदकेन प्रोक्षणीं त्रिरभिषिच्य प्रोक्षणीज
लेनासादितवस्तुसेचनं कृत्वाऽग्निप्रणीतयोर्मध्ये प्रोक्ष
णीपात्रं निदध्यात् आज्यस्थाल्यामाज्यं निरूप्याधिश्र
यणं ततः कुशं प्रज्वाल्य आज्योपरि प्रदक्षिणं भ्रामयि। ॥

९

प०
१२ तावद्धोतन्स्थलिप्यश्चंवित्रिः परिलिप्य संमार्जनकुशाना ॥
मैशैरंतरतो मूलैर्बाह्यतः श्चवं संसृज्य प्रणीतोदकेना
भ्युत्य पुनस्त्रिः परितप्य दक्षिणतो निदध्यात् ततआज्य
मेग्रस्तार्थं त्रिः प्रोक्षणीवत्पुनत्पूयावेद्य सन्यपद्ध्येत त्रि
रसनेकृत्वा पुनः प्रोक्षणीमुत्पूयावेद्य सन्यपद्ध्येत त्रि
रसनेकृत्वा पुनः प्रोक्षणीमुत्पूये ततउत्थायोपयमनकु
शान्वामहस्तेकृत्वाप्रजापतिंमनसाध्यात्वातूष्णींघृ।
ताक्तास्तिस्रः समिधप्रक्षिपेत् उपविश्य सपवित्रप्रोक्ष १२
णयुदकेनप्रदक्षिणमग्निंपर्युक्ष्यप्रणीतापात्रेपवि

उ. देनिधायपातितदक्षिणजानुःब्रह्मणान्वारब्धः समि ॥
१३ द्धतमेऽग्नौस्रुवेणाज्याहुतीर्जुहोतितत्रतदाहुत्यनन्तरं
स्रुवावस्थितहुतशेषस्यप्रोक्षणीपात्रेप्रक्षेपः ॐप्रजाप
तयेस्वाहा इदंप्रजापतये इतिमनसा इन्द्रायस्वाहा इ
दमिन्द्राय इत्याघारौ अग्नयेस्वाहा इदमग्नये ॐसो।
मायस्वाहा इदंसोमाय इत्याज्यभागौ ॐभूःस्वाहा इ
दंभूः ॐभुवःस्वाहा इदंभुवः ॐस्वःस्वाहा इदंस्वः ए
तामहाव्याहृतयः ॐत्वन्नोअग्नेवरुणस्यविद्वान्देव १३
स्यहेडोअवयासिसीष्ठाः यजिष्ठोवह्नितमःशोशुचा

नोविश्वाद्वेषाᳪंसिप्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा इदमग्नीव
रुणाभ्यां ओं सत्वन्नो अग्नेवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उष
सो व्युष्टौ अवयक्ष्वणो वरुणᳪं रराणो वीहि मृडीकᳪं
सुहवोनएधि स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां ओं अयाश्चा
ग्नेस्यनभिशस्तिपाश्च सत्वमित्वमयाअसि अयानोय
ज्ञंवहास्ययानोधेहिभेषजᳪं स्वाहा इदमग्नये ओं ये ते
शतंवरुणयेसहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः ते
भिर्नो अद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वा
हा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरु

12

उ॰ भ्यः स्वर्केभ्यः ओं उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदवाधमं वि ७
१५ मध्यमं श्रथाय अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो
अदितये स्याम स्वाहा इदं वरुणाय एताः सर्वप्रायश्चि
त्तसंज्ञकाः ओं प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये इति
मनसा प्राजापत्यं ओं अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ततः सं
स्रवप्राशनं आचमनं च ततो ब्रह्मणे दक्षिणा ओं अ
द्यैतस्मिन्नुपनयनहोमकर्मणि कृताकृतावेक्षण
रूपब्रह्मकर्मप्रतिष्ठार्थमिदं पूर्णपात्रं प्रजापतिदैवत
ममुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय ब्रह्मणे दक्षि १५

उ॰ णांतुभ्यमहंसंप्रददे इतिदक्षिणांदद्यात् ॐस्वस्तीति 14
१६ प्रतिवचनं ततोब्रह्मग्रंथिविमोकः ततःॐसुमित्रिया
नआपओषधयःसंतु इतिपवित्राभ्यांजलमानीयतेन
शिरःसंमृज्य ॐदुर्मित्रियास्तस्मैसंतुयोस्मान्द्वेष्टियंच
वयंद्विष्मः इत्यैशान्यांप्रणीतान्युब्जीकरणं ततस्तर
णक्रमेणवर्हिर्हस्त्याप्यघृतेनाभिघार्य्यहस्तेनैवजुहुया
त् ॐदेवागातुविदोगातुंवित्वागातुमितमनसस्पतइ
मंदेवयज्ञंस्वाहावातेधाःस्वाहा इतिवर्हिर्होमः ३ आ
चार्यःकुमारस्यानुशासनंकरोति ॐब्रह्मचार्यसीत्या १६

चार्यः ॐअश्नानीतिकुमारः अपोऽशानइत्याचार्यः
अश्नानीतिकुमारः ॐकर्मकुर्वित्याचार्यः ॐकरवा
णीतिमाणवकः ॐमादिवासुषुप्स इत्याचार्यः न
स्वपानीतिकुमारः ॐवाचंगिरंयच्छनियमय वा
चंयच्छइत्याचार्यः ॐयच्छानीतिकुमारः ॐसमिध
माधेहीत्याचार्यः ॐआदधानीतिकुमारः ॐअपोऽशि
वशाइनेत्याचार्यः ॐअश्नानीतिकुमारः अथाग्नेरुत्त
रतः प्रत्यङ्मुखायोपविष्टायाचार्यश्चरणोपसंग्रहण
पूर्वकमुपसन्नायाचार्यंसमीक्षमाणायाचार्यः स्वय

५. मपिसमीलितायांस्मैनिवारितगंधवल्ग्वांदिशमूहतां
१९ शाकेसावित्रीमन्वाह तत्रप्रथमाहुतौ ओंभूर्भुवःस्वः
तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहिधियोयोनःप्रचो
दयात् ओंपुनर्वारद्वयं अत्रतस्मात्पाठोविशेषः अथ
माणवकस्याचार्यदक्षिणादिशिअग्निपश्चिमोपविष्टो।
घृताक्तसुक्तनिषिद्धेनोयेननजुहुयात् तत ओंअग्रेसु
श्रवः सुश्रवसंमाकुरु ओंयथात्वमग्रेसुश्रवःसुश्रवा
असि ओंएवंमांसुश्रवसौश्रवसंकुरु ओंयथात्वमग्रेदे १९
वानांयज्ञस्यनिधिपाअसि ओंएवमहंमनुष्याणांवेदस्य

उ. निधियो भूयासं ततः प्रदक्षिणमग्निं वारिणा पर्युक्ष्य उ
१४ त्थाय समप्रादेशमितां हुताक्तां पलाशसमिधमादाय
ॐ अग्नये समिधमाहार्षं बृहते जातवेदसे यथात्वमग्ने स
मिधा समिध्यस एवमहमायुषा मेधया वर्चसा प्रजया
पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन समिंधे जीवपुत्रो ममाचार्यो मेधा
व्यहमसान्यनिराकरिष्णुर्यशस्वी तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य
न्नादो भूयासं स्वाहा इति मंत्रेणाज्जुहुयात् एवं समि
धत्रयं जुहुयात् उपविश्य हुताक्तपृष्ठं निषिद्धं तो
धनेन पंचाहुतीर्जुहुयात् अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं माकु

३. क यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवा असि एवं मां सुश्रवः सौ
२. श्रवसं कुरु ॐ यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपा असि
ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासं ततः प्र
दक्षिणमग्निं पर्युक्ष्य तूष्णीं पाणी प्रतप्य मुखं प्रतिमंत्रं हाथ तपा कर
तेन मृशति ॐ तनूपा अग्नेऽसि तन्वं मे पाहि ॐ आयुर्दा मुख पर फेरे
अग्नेऽस्यायुर्मे देहि ॐ वर्चोदा अग्नेऽसि वर्चो मे देहि ॐ अग्ने
यन्मे तन्वा ऊनं तन्म आपृण ॐ मेधां मे देवः सविता आ
दधातु ॐ मेधां मे देवी सरस्वती आदधातु ॐ मेधां मे
अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ततः सर्वगात्राणि २.

उ. दक्षिणपाणिनास्पर्शः श्रवयन्त्ये ओं अङ्गानि च म आप्या
२१ यन्ताम् इति सर्वगात्रालंभने लंभने ओं वाक् च म म आ
प्यायताम् इति मुखे ओं प्राणश्च म आप्यायताम् इति ना
सिकयोः ओं चक्षुश्च म आप्यायताम् इति चक्षुषोः ओं श्रो
त्रं च म आप्यायताम् इति श्रोत्रयोः ओं यशोबलं च म आ
प्यायताम् इति मंत्रपाठमात्रम् ततो दक्षिणकरानामि
काग्रगृहीतभस्मना ललाटे ग्रीवायां दक्षिणबाहुमूले
हृदि च त्र्यायुषं कुर्यात् तत्र यथा संख्येन मंत्रचतुष्टयं
ओं त्र्यायुषं जमदग्नेः ओं कश्यपस्य त्र्यायुषं ओं यद्देवेषु त्र्या २१

३. मुखं ॐ तेनद्योमल्लक्ष्यायुषं ततो बालकस्त्रिमांशृथिवी ॥
१२ मशान्नभिवादनं कुर्यात् तत्प्रकारः ॐ अद्यामुकगो
त्रोऽहं अमुकप्रवरोऽहं अमुकशर्म्माऽहं भो वैस्थानगत्वामभि
वादयेत् ततो नैविक्रमेण सर्वोपाध्यवर्त्तामभिवाद्याचा
र्यं तथैवाभिवादयेत् ततः ॐ आयुष्मान्भव सौम्येत्या
चार्य्यो ब्रूयात् ततो भिक्षापात्रमादाय प्रथमं मातुःस
काशात् ॐ भवति भिक्षां मे देहि इति प्रार्थनानन्तरं तद्
ताचादायाचार्य्याय निवेदयेत् तथैव भिक्षान्तरं याचेत
ततस्त्वाचार्येणायुक्ते ... तातो भिक्षान्नं ... ततः ३२

२०

उ. फलपुष्पघृतपूर्णास्रुवेणाञ्जलिनादक्षिणकरस्थे
२३ नाचार्यः पूर्णाहुतिं दद्यात् तत्र मंत्रः ॐमूर्द्धानंदिवोअ
रतिं पृथिव्यावैश्वानरमृतआजातमग्निं कविंसम्रा
जमतिथिंजनानामासन्नापात्रंजनयंतदेवाः स्वाहा
ततः स्रुवेणभस्मानीयदक्षिणाग्रगृहीतभस्मना त्र्या
युषंजमदग्नेः इतिललाटे ॐकश्यपस्यत्र्यायुषं इति
ग्रीवायां ॐयद्देवेषुत्र्यायुषं इतिदक्षिणबाहुमूले ॐत
न्नोअस्तुत्र्यायुषं इतिहृदि इतित्र्यायुषंकुर्यात् ॐकु
मारपदेतन्नोइत्यस्यस्थानेतनेइ विशेषः अपत्नार २३

लवणमधुमांसादिनिवृत्तिः उद्वर्त्तनजलस्नानं दन्तकाष्ठा
२४ ञ्जनधारणछत्रारोहणविषमभूलेखननग्नस्त्रीनिरीक्ष
णस्त्रीसंभोगव्यसनव्यावृत्तिरूपाब्रह्मचारिणोनिय
माः तद्दिनेब्रह्मचारी वाग्यतोऽहः शेषं स्थितएवगमये
त् ततः सायंसंध्यां कृत्वा तस्मिन्नेवाग्नौ श्वेववसुर्येवता
परिसमूहनं कृत्वा वाचं विसृजेत् परिसमूहनं तु शुष्क
निषिक्तैरिंधनस्याग्नौ प्रक्षेपः ततः संध्यामुपास्य प्रतिदि
नं सायंप्रातरपिब्रह्मचारिणा कर्त्तव्यः अथ वेदारंभः

तत्र कृतनित्यक्रियस्याचार्यः कुशोदकस्नमात्रपरिमि २४

उ. तांभूमिं परिसमूह्य तान् कुशानैशान्यां परित्यज्य गो ४७
२५ मयोदकेनोपलिप्य स्रुवमूलेन उत्तरोत्तरतः प्रागग्रमा
देशमात्रं त्रिरुल्लिख्य उल्लेखनक्रमेणानामिकांगुष्ठाभ्यां
मुद्धृत्य जलेनाभ्युक्ष्य कांस्येनाग्निमानीयाभिमुखमुप
समाधाय पुष्पचंदनतांबूलवस्त्राण्यादाय ओं अद्य
कर्त्तव्यवेदारंभहोमकर्म्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्र
ह्मकर्मकर्त्तुममुकगोत्रममुकशर्म्माणं ब्राह्मणमेभिः
पुष्पचंदनतांबूलवासोभिर्ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे इति
ब्रह्माणं वृणुयात् ओं वृतोस्मीति प्रतिवचनं ओं यथा २५

23

पु. विहितेकर्मेक्रुर्हित्यभिधायकरवाणीतितेनोक्ते अ १५ 24
२६ ग्नेर्दक्षिणतः शुद्धमासनंदत्वा तदुपरिप्रागग्रान्कुशा
नास्तीर्याग्निप्रदक्षिणक्रमेणब्राह्मणंभ्रामयित्वा अ
स्मिन्कर्मणित्वंमेब्रह्माभवेत्यभिधाय ओंभवानीतिते
नोक्ते ब्रह्माणमुदङ्मुखंतत्रोपवेश्यप्रणीतापात्रंपु
रतः कृत्वावारिणापरिपूर्य्यकुशैराच्छाद्य ब्रह्मणोमु
खमवलोक्याग्नेरुत्तरतः कुशोपरिनिदध्यात् त
तःपरिस्तरणं बर्हिषश्चतुर्थभागमादायाग्नेयादीशा
नांतम् ब्रह्मणोग्निपर्य्यंतं नैर्ऋत्याद्वायव्यांतं अग्नि २६

तः प्रणीतापर्य्यग्निं ततोग्रेणोत्तरतः पश्चिमदिशापवि
त्रच्छेदनार्थं कुशात्रयं पवित्रकरणार्थं साग्रमनेनगर्भ
कुशापत्रद्वयं प्रोक्षणीपात्रमाज्यस्थाली संमार्जनकुशा
उपयमनकुशाः समिधस्तिस्रः स्रुवः आज्यं पूर्णपात्रं
पवित्रच्छेदनकुशानां पूर्वपूर्वदिशिक्रमेणासादनीयं
ततः पवित्रच्छेदनकुशैः पवित्रेच्छित्वा सपवित्रकरेण
प्रणीतोदकं त्रिः प्रोक्षणीपात्रे निधाय द्वाभ्यामनामि
कांगुष्ठाभ्यामुत्तराग्रे पवित्रे गृहीत्वा त्रिरुत्पवनं ततः प्रो
क्षणीपात्रं वामहस्ते कृत्वा दक्षिणहस्तानामिकांगुष्ठा

उ. थां त्रिरुदिंगनं ततः प्रणीतोदकेन प्रोक्षणीपात्रमभ्यु
१८ क्ष्य प्रोक्षणीजलेनासादितवस्तून्यभिषिच्याग्निप्रणी
तयोर्मध्ये प्रोक्षणीपात्रं निदध्यात् ततः आज्यस्था 26
ल्यामाज्यं निरूप्याधिश्रयणं ततः कुशं प्रज्वाल्याज्य
स्याग्रे स्रोपरि प्रदक्षिणं भ्रामयित्वाचाग्नौ तस्य क्षेपः ततः
स्रुवप्रतपनं संमार्जनकुशानामग्रैरंतरतो मूले
र्बाह्यतः स्रुवं संमृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः त्रिः
प्रतप्य दक्षिणतो निदध्यात् ततस्त्वाज्यमग्निप्रदक्षिणं
कारयित्वा वेर्नोर्योग्ने निदध्यात् ततस्त्वाज्ये प्रोक्षणीव १८

उ. इत्पवन प्रवेद्यसत्यपद्येनन्निरसनंकृत्वाततःप्रोक्षा
२५ णीमुत्पवनं ततउत्थायोपयमनकुशानादाय प्रजाप
तिंमनसाध्यात्वातूष्णीमग्नौघृताक्तसमिधःप्रक्षिपेत्
ततउपविश्यसपवित्रप्रोक्षणीयुदकेनप्रदक्षिणक्रमे
णाग्निंपर्युक्ष्यप्रणीतापात्रेपवित्रेनिधाय ब्रह्मणान्
वारब्धः पातितदक्षिणजानुःसमिद्धतमेग्नौजुहुया
त् तत्रप्रथमाहुतिचतुष्टयेस्रुवावस्थितघृतशेष
घृतस्यप्रोक्षणीपात्रेप्रक्षेपः ॐप्रजापतयेस्वा इदं
प्रजापतये इतिमनसा ॐइंद्रायस्वाहा इदमिंद्रा २५

27

उ॰ य इत्याघारौ ओमग्नयेस्वाहा इदमग्नये ओंसोमाय
इ॰ स्वाहा इदंसोमाय इत्याज्यभागौ ततःप्राकृतोन्वा
रब्धकर्तृकोहोमः ओंअन्तरिक्षायस्वाहा इदमन्तरि
क्षाय ओंवायवेस्वाहा इदंवायवे ओंब्रह्मणेस्वाहा
इदंब्रह्मणे ओंछन्दोभ्यःस्वाहा इदंछन्दोभ्यः ततःसा
मान्याहुतयः ओंप्रजापतयेस्वाहा इदंप्रजापतये इ
तिमनसा ओंदेवेभ्यःस्वाहा इदंदेवेभ्यः ओंऋषिभ्यः
स्वाहा इदंऋषिभ्यः ओंश्रद्धायैस्वाहा इदंश्रद्धायै उ॰
ओंमेधायैस्वाहा इदंमेधायै ओंसदसस्पतयेस्वाहा इ

पु. दमदम्यतये ओं अनुमतये स्वाहा इदमनुमतये ननो
३१ न्वारब्धकर्तृको होमः ततश्चाज्यनंतरं कृत्वा वक्ष्य
नहुतशेषद्रव्येनस्पर्शोत्तर्णीपात्रेप्रलेपः ओं भूः स्वाहा
इदं भूः ओं भुवः स्वाहा इदं भुवः ओं स्वः स्वाहा इदं स्वः
एता महाव्याहृतयः ओं त्वन्नो अग्नेवरुणस्य विद्वान्
देवस्य हेडो अवयासिसीष्ठाः यजिष्ठो वह्नितमः शो
शुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा इदम
ग्नीवरुणाभ्यां ओं स त्वन्नो अग्नेवमो भवोती नेदिष्ठो ३१
अस्या उषसो व्युष्टौ अवयक्ष्वणो वरुणं रराणो वी

उ. हिमृडीकꣳसुहवोनएधिस्वाहा इदमग्नीवरुणा ४४
३२ भ्यां ॐअयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिपाश्चसत्वमित्वम
याअसि अयानोयज्ञंवहास्यनोधेहिभेषजꣳस्वाहा
इदमग्नये ॐयेतेशतंवरुणयेसहस्रंयज्ञियाःपाशा
विततामहान्तः तेभिर्नोअद्यसवितोतविष्णुर्विश्वेमु
ञ्चन्तुमरुतःस्वर्काःस्वाहा इदंवरुणाय ॐसवित्रे
विष्णवेविश्वेभ्योदेवेभ्योमरुद्भ्यःस्वर्केभ्यः ॐउदुत्तमं
वरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यमꣳश्रथाय अ ३२
थावयमादित्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्यामस्वाहा

30

उ. इदं वरुणाय इति सर्वप्रायश्चित्तम् ओं प्रजापतये स्वा
१३ हा इदं प्रजापतये इति मनसा इति प्राजापत्यम् ओं अ
ग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते इति स्वि
ष्टकृत् ततः संस्रवप्राशनम् ततआचम्य ओं अद्य
कृतैतद्दारंभहोमकर्म्मणि कृताकृतावेक्षणरूप
ब्रह्मकर्म्मप्रतिष्ठार्थमिदं पूर्णपात्रं प्रजापतिदैवतं
अमुकगोत्रायामुकशर्म्मणे ब्राह्मणाय ब्राह्मणे दक्षि
णांतुभ्यमहं संप्रददे इति दक्षिणां दद्यात् ओं स्वस्ती॥ ३३
ति प्रतिवचनं ततो ब्रह्मग्रंथिविमोकः ओं सुमित्रिया

उ. नआपओषधयःसंतु इतिपवित्राभ्यांप्रणीताजलमा
३४ नीयतेनशिरःसंमृज्य ॐदुर्मित्रियास्तस्मैसंतु योऽस्मा
न्द्वेष्टियंचवयन्द्विष्मः इतिमंत्रेण ऐशान्यांप्रणीता
न्युब्जीकरणम् ततस्तरणक्रमेणबर्हिरानीयघृतेना
नाभिधार्यहस्तेनैवजुहुयात् ॐदेवागातुविदोगातुं
वित्वागातुमितमनसस्पतइमंदेवयज्ञꣳस्वाहावा
तेधाःस्वाहा इतिबर्हिर्होमः ततःकाश्मीरगमन
म ततइष्टांशाकैवेदांभंगरुतःकारयेत् तत्रक्रमः ॐ
भूर्भुवःस्वः तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहिधि ३४

उ. यो यो नः प्रचोदयात् ॐ इति प्रणवं तेन पाठयित्वा पं
१५ क्तिनमस्कारं च कारयित्वा ॐ समिधाग्निं दुवस्यत घृ
तैर्बोधयतातिथिं आस्मिन् हव्या जुहोतन सुसमिद्धा
य शोचिषे इति कंडिकां तेन वा फक्किकया वा पाठ
येत् ततः प्रणवं स्वस्ति वाचयित्वा उत्थाय फल
पुष्पसमन्वितब्रह्मचारिदक्षिणकरस्थेन स्रुवेन
घृतेन पूर्णाहुतिं दद्यात् ॐ मूर्द्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या
वैश्वानरमृत आजातमग्निं कविꣳ सम्राजमतिथिं
जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः स्वाहा इति पू १५

33

उ० णाहूतिः ततउपविश्यश्रावेणाभस्मानीयपवरीतम
३६ स्मनाऽत्र्यायुषंजमदग्नेरितिललाटे ॐकश्यपस्यत्र्या
युषं इतिग्रीवायां ॐयद्देवेषुत्र्यायुषं इतिदक्षिणबा
हुमूले ॐतन्नोअस्तुत्र्यायुषं इतिहृदि इतित्र्यायुष
कुर्यात् अनेनैवक्रमेणब्रह्मचारिललाटादावपि न
ऽतन्नेऽस्त्विति विशेषः अथसमावर्त्तनं तत्रशुभेऽह्नि
नेमहीभूयआचार्यस्नानस्वामीतिकुमारआचार्यं
भाषते तत्रस्नाहीत्याचार्यः ततोब्रह्मचारिणाआचा
र्यसन्निहिततिगारिशिउपविश्य कृतस्नानादिनाचा ३१

उ. यैः कुशैर्हस्तमात्रां भूमिं परिसमूह्य तानैशान्यां परि
२० त्यज्य गोमयोदकेनोपलिप्य स्रुवमूलेनोत्तरोत्तरक्र
मेण त्रिरुल्लिख्य उल्लेखनक्रमेणोद्धृत्य जलेनाभ्युक्ष्य
कांस्येनाग्निमानीय प्रत्यङ्मुखं निदध्यात् ततः पु
ष्पचंदनतांबूलवासांस्यादाय ॐ अद्यामुककर्तव्या
समावर्त्तनहोमकर्म्मणि कृताकृतावेक्षणरूपब्रह्म
कर्मकर्तुममुकगोत्रममुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिः पु
ष्पचंदनतांबूलवासोभिर्ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे इति
ब्रह्माणं वृणुयात् वृतोस्मीति प्रतिवचनं ॐ यथा पु० ७

35

विहितं कर्मकुर्वित्यभिधाय ॐ करवाणीति तेनोक्ते
ॐ अग्नेर्दक्षिणतः शुद्धमासनं दत्वा तदुपरि प्रागग्रान्
कुशानास्तीर्य अस्मिन्कर्मणि त्वं मे ब्रह्मा भवेत्यभि
धाय ॐ भवानीति तेनोक्ते ॐ ब्रह्माणमुदङ्मुखं त
त्रोपवेश्य ततः प्रणीतापात्रं पुरतः कृत्वा वारिणाप
रिपूर्य कुशैराच्छाद्य ब्रह्मणो मुखमवलोक्याग्नेरु
त्तरतः कुशोपरि निदध्यात् ततः परिस्तरणं बर्हिषश्च
तुर्थभागमादाय आग्नेयादीशानान्तं ब्रह्मणोऽग्निपर्यन्तं
नैरृत्याद्वायव्यान्तं अग्नितः प्रणीतापर्यन्तं ततोऽग्नेरु

प्र. ततः पश्चिमदिशि पवित्रच्छेदनार्थं कुशत्रयं पवित्रक
३५ रणार्थं साग्रमनन्तर्गर्भं कुशपत्रद्वयं प्रोक्षणीपात्रं आ
ज्यस्थालीं संमार्जनकुशाः उपयमनकुशाः समिध
स्तिस्रः स्रुवः आज्यं पूर्णपात्रं पवित्रच्छेदनकुशानां
पूर्वपूर्वदिशि क्रमेणासादनं ततः पवित्रच्छेदनकु
शैः पवित्रे छित्वा सपवित्रकरेण प्रणीतोदकं त्रिः प्रो
क्षणीपात्रे निधायानामिकाङ्गुष्ठाभ्यां द्वाभ्यामुत्तराग्रे
पवित्रे गृहीत्वा त्रिरुत्पूय प्रोक्षणीपात्रं वामकरे निधा
यानामिकाङ्गुष्ठगृहीतपवित्राभ्यां तज्जलं किंचित्त्रिरु ३५

37

पं. ५

तत्क्षिप्य प्रणीतोदकेन प्रोक्षणीमभ्युक्ष्य प्रोक्षणीज
लेनासादितवस्तून्यभिषिच्याग्निप्रणीतयोर्मध्ये प्रो।
क्षणीपात्रं निदध्यात् तत आज्यस्थाल्यामाज्यं निरू।
प्याधिश्रयणं ततस्तृणं प्रज्वाल्याज्यस्याधश्चोपरिप्र
दक्षिणं भ्रामयित्वा वह्नौ तत्क्षिप्य एवं त्रिः परितप्य
संमार्जनकुशानामग्रैरन्तरतो मूलैर्बाह्यतः स्रुवं संमृ
ज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य स्रुवं दक्षिणतो नि
दध्यात् तत आज्यमग्निं प्रदक्षिणं कारयित्वा वेनार्यं श्री.
त्रिः प्रोक्षणीवदुत्पूयावेक्ष्य सत्यपद्रव्ये तन्निरसनं कृ

38

उ.
४१

त्वा पुनः स्रुवं तस्मोत्तएवुत्पवने ततः उत्थायोपयमनकु
शान्वामहस्ते कृत्वा प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा तूष्णीम
ग्नौ घृताक्ताः समिधः प्रक्षिपेत् ततः उपविश्य सपवित्रप्रो
क्षण्युदकेन प्रदक्षिणक्रमेणाग्निं पर्युक्ष्य प्रणीतापा
त्रे पवित्रे निधाय पातितदक्षिणजानुः समिद्धतमेऽग्नौ
ब्रह्मणान्वारब्धः स्रुवेणाज्याहुतीर्जुहुयात् तत्र प्रथ
माहुतिचतुष्टये प्रत्याहुत्यनंतरं स्रुवावस्थितहुतशेष
घृतस्य प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षेपः ओं प्रजापतये स्वाहा इदं
प्रजापतये इति मनसा ओं इंद्राय स्वाहा इदमिंद्राय 39

50

उ. ५२ इत्याघारौ ओं अग्नये स्वाहा इदमग्नये ओं सोमाय स्वा
हा इदं सोमाय इत्याज्यभागौ ततो नत्वाऽध्यकर्तृको
होमः ओं अन्तरिक्षाय स्वाहा इदमन्तरिक्षाय ओं वायवे
स्वाहा इदं वायवे ओं ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे ओं छन्
दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यः ओं प्रजापतये स्वाहा इदं
प्रजापतये इति मनसा ओं देवेभ्यः स्वाहा इदं देवेभ्यः
ओं ऋषिभ्यः स्वाहा इदं ऋषिभ्यः ओं श्रद्धायै स्वाहा इ
दं श्रद्धायै ओं मेधायै स्वाहा इदं मेधायै ओं सदसस्पत ५२
ये स्वाहा इदं सदसस्पतये ओं अनुमतये स्वाहा इदमनु

पृ. ४३ मनये ततो ब्रह्मणान्वारब्धो जुहुयात् स्रुवाहुतिद्
शातयजमानदाकृत्यनेनं स्रुवावस्थितस्याज्यस्य प्रोक्षणी
पात्रे प्रक्षेपः ॐ भूः स्वाहा इदं भूः ॐ भुवः स्वाहा इदं भु ५१
वः ॐ स्वः स्वाहा इदं स्वः एता महाव्याहृतयः ॐ त्व
न्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो अवयासिसीष्ठाः
यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमु
मुग्ध्यस्मत्स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां ॐ स त्वन्नो अ
ग्ने वमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ अवयक्ष्व नो
वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि स्वा ४२

उ.
४४

हा इदमग्नीवरुणाभ्यां ओं अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्ति
पाश्च सत्यमित्त्वमया असि ओं अयानो यज्ञं वहास्यया
नो धेहि भेषजं स्वाहा इदमग्नये ओं ये ते शतं वरुण
ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः तेभिर्नो अद्य
सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा इदं
वरुणाय ओं सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः
स्वर्केभ्यः इदं वरुणाय ओं उदुत्तमं वरुण पाशमस्मद
वाधमं वि मध्यमं श्रथाय ओं अथा वयमादित्य व्रते
तवानागसो अदितये स्याम स्वाहा इदं वरुणाय

उ. इतिसर्वप्रायश्चित्तं ओंप्रजापतयेस्वाहा इदंप्रजाप
४५ तये इतिमनसा इतिप्राजापत्यम् ओंअग्नयेस्विष्ट
कृतेस्वाहा इदमग्नयेस्विष्टकृते इतिस्विष्टकृद्धो
मः ततःसंस्रवप्राशनं ततआचम्य ओंअद्यकृतैत
त्समावर्त्तनहोमकर्मणिकृताकृतावेक्षणरूपब्रह्म
कर्म्मप्रतिष्ठार्थमिदंपूर्णपात्रंप्रजापतिदैवतंअमुक
गोत्रायामुकशर्म्मणेब्राह्मणायब्रह्मणेदक्षिणां
तुभ्यमहंसंप्रददे इतिदक्षिणांदद्यात् ओंस्वस्तीति
प्रतिवचनम् ततोब्रह्मग्रन्थिविमोकः ततःपश्चा ४५

43

उ.
४६ प्रणीताजलेन ॐ सुमित्रिया न आप ओषधयः सं
तु इति मंत्रेण शिरः संमृज्य ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै संतु
योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः इति मंत्रेणेशान्यां प्र
णीतान्युब्जीकरणम् ततस्तरणक्रमेण बर्हिरानीय
घृतेनाभिधार्य हस्तेनैव जुहुयात् ॐ देवा गातुविदो
गातुं वित्त्वा गातुमित मनसस्पत इमं देव यज्ञं स्वा
हा वाते धाः स्वाहा इति मंत्रेण बर्हिर्होमः ततो ब्रह्म
णान्वारब्धकर्तृकं कर्म ततोऽग्निं पश्चिमोपविष्टो ब्रा ४६
ह्मचारी परिसमूहनं कुर्यात् ततश्चूर्णाक्तशुष्कनिषि

उ.
५०

हुतेऽध्मेनेनपंचाहुतीर्हुत्वानैवंजुहुयात् ओंअग्नयेसु
श्रवःसुश्रवसंमाकुरु ओंयथात्वमग्नेसुश्रवःसुश्रवा
असि एवंमांसुश्रवसौश्रवसंमाकुरु ओंयथात्वमग्नेदे
वानांयज्ञस्यनिधिपाअसि ओंएवमहंमनुष्याणांवेदस्य
निधिपोभूयासं ततःप्रदक्षिणमग्निंवारिणापर्युक्ष्य
ततउत्थायघृतेनाक्तांप्रादेशांतमितांसमिधमादायजुहुया
त् ओंअग्नयेसमिधमाहार्षंबृहतेजातवेदसे ओंयथा
त्वमग्नेसमिधासमिध्यसएवमहमायुषामेधयावर्च ५०
साप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनसमिंधेजीवपुत्रोमम।

45

उ० माचार्य्यो मेधाव्याहं समस्तान्यनिराकरिष्णुर्यथास्मीतेन
२९ सौवलत्वं स्यन्नादो भूयासं स्वाहा ततः समिदंतर
हृयमनेनैव मंत्रेणानेनैव क्रमेण प्रत्येकं हुत्वा उप
विश्यनेनैव क्रमेण पंचाहुतीर्हुनाक्रमशुष्कनिषिद्धंतरो
धनेन जुहुयात् ॐ अग्नये सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु
ॐ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवा असि एवं मां सुश्रवसो
सुश्रवसं कुरु ॐ यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपा
असि ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासं ५८
ततः प्रदक्षिणमग्निं पर्युक्ष्य तूष्णीं पाणी प्रतप्य मुखं

५. कुर्य्यादिति ततउपविश्यश्रुवेणाभस्मानीयद
६. क्षिणानामिकाग्रगृहीतभस्मना ॐत्र्यायुषंजमद
ग्नेः इतिललाटे कश्यपस्यत्र्यायुषमितिग्रीवायां
ॐयद्देवेषुत्र्यायुषम् इतिदक्षिणबाहुमूले ॐतन्नो
अस्तुत्र्यायुषमितिहृदि इतित्र्यायुषंकुर्य्यात् अ
नेनैवक्रमेणकुमारललाटादावपि ततनन्तोइ
न्यस्यस्थानेनतेइतिविशेषः ततोहृदोदनादिग्र
हणम् ❀ ॥ इतिमहामहंतकसामंताधिपति ६.
श्रीरामदत्तविरचितावाजसनेयिनांविवाहादिक

उ. मंत्रेण, ततपश्चात्सुपानहौप्रतिगृह्णाति ॐप्रतिष्ठे
५५ स्थोविश्वतोमापात इतिमंत्रेण: ततोवैणवदंड:
धारण ॐविश्वाभ्योमानाष्ट्राभ्य:परिपाहिसर्वत
इतिमंत्रेण ततस्त्वाचार्य्यायवरोदक्षिणांदद्यात
तत ॐमूर्द्धानंदिवोअरतिंपृथिव्यावैश्वानरमृत
आजातमग्निम् कविꣳ सम्राजमतिथिंजनाना
मासन्नापात्रंजनयन्तदेवा:स्वाहा इतिमंत्रेण
ॐफलपुष्पसमन्वितनूतनपूर्णांस्रुवेणमाणवक ५५
दक्षिणकरस्पर्शेन ततउत्थायपूर्णाहुतिमाचार्य्य:

48

उ. स्थजलमादाय ॐयो वः शिवतमो रसस्तस्य भाज
५३ यतेह नः ॐउशतीरिव मातरः इति मंत्रेणाभिषि
च्य पंचकलशस्थजलेनैवादाय ॐतस्मा अरं
गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ ॐआपो जनयथा
च नः इति मंत्रेणाभिषिच्य ततो वशिष्ठकशत्रित
यजलेनैव प्रत्येकं गृहीत्वा तूष्णीं प्रत्येकमभिषि
चति ततो मेखलामोचनं शिरोभागेन ॐउदुत्त
मं वरुणपाशमस्मदवाधमं विमध्यमं श्रथाय
अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम ५३

स्वाहा इति मैत्रेण इत्कृष्णाजिनेनत्रीभूमौनिग्रा
ग्रान्यहस्तेपरिधायेनशौचंचकृत्वा आचम्य बद्धां
जलिरादित्यमुपतिष्ठेतब्रह्मचारी ओं उद्यन्भ्राज
भृष्णुरिन्द्रोमरुद्भिरस्थात् प्रातर्यावभिरस्थात्
दशसनिरसिदशसनिंमाकुर्वाविदन्मागमयोद्य
न्भ्राजभृष्णुरिन्द्रोमरुद्भिरस्थात् दिवायावभिरस्था
त् शतसनिरसिशतसनिं माकुर्वाविदन्मागयो
द्यन्भ्राजभृष्णुरिन्द्रोमरुद्भिरस्थात् सायंयावभिर ५४
स्थात् सहस्रसनिरसिसहस्रसनिमाकुर्वाविदन्

उ.
५५ मागमय इतिमंत्रेण ततोदधितिलान्वाप्राश्या
चम्यनखलोमादीञ्छेदयित्वास्नात्वाचम्य प्राङ्मु
खस्मिन् ओंउदुंबरकाष्ठेनदंतधावनं ओंअन्नाद्याय
व्यूहध्वंसोमोराजायमागमत् समेमुखंप्रमार्क्ष्यते
यशसाचभगेनच इतिमंत्रेण ततोदंतकाष्ठंप
रित्यज्याचम्य सुगंधद्रव्येणोद्वर्तनानंतरंस्नात्वा
द्विराचम्य चंदनकुंकुमादिनानासिकायामुख
स्यालंभनम् ओंप्राणापानौमेतर्पय ओंचक्षुर्मे ५५
तर्पय ओंश्रोत्रंमेतर्पय इतिमंत्रेण ततोदक्षि

पृ. ५८ ण्मुखः पातितवामजानुः कृतापसव्यो दक्षिणा
ग्रकुशत्रयतिलजलान्यादाय स्वात्मनः कुशत्र
योपरि पितृस्तर्पयेत् ओं पितरः शुन्धध्वमिति मन्त्रे
ण ततआचम्याञ्जलिं पूज्य जपेत् ओं सुचक्षा अहम
क्षीभ्यां भूयासं सुवर्चा मुखेन सुश्रुत्कर्णाभ्यां भूयासं
धोती= इति ततोहतनवस्त्रपरिधानं ओं परिधास्यै यशोधा
स्यै दीर्घायुत्वाय जरदष्टिरस्मि शतं जीवामि शरदः
पुरूचीरायस्पोषमभिसंव्ययिष्ये इति मन्त्रेण त
तो यज्ञोपवीतपरिधानं ओं यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं ५९

उ. प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुं
५८ च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः इति मंत्रेणाच्छा
दनम् अथोत्तरीयम् ॐ यशसा मा द्यावापृथि
वी यशसेन्द्रा बृहस्पती यशो भगश्च मा विदद्यशो
मा प्रतिपद्यतां इति मंत्रेण ततः पुष्पग्रहणं ॐ या
आहरज्जमदग्निः श्रद्धायै कामायेंद्रियाय ता अहं प्र
तिगृह्णामि यशसा च भगेन च इति मंत्रेण ततः पु
ष्पमालापरिधानं ॐ यद्यशोऽप्सरसामिन्द्रश्चकार वि
पुलं पृथु तेन संग्रथिताः सुमनस आबध्नामि यशो ५८

53

५. मयि इतिमंत्रेण अथोष्णीषेणशिरोवेष्टनं ओंयु
५८ वासुवासः परिवीतआगात् सउश्रेयान्भवतिजा।
यमानः तंधीरासः कवयउन्नयंतिसाध्योमनसा
देवयंतः इतिमंत्रेण ततःकुंडलेपरिदधाति ओंअ
लंकरणमसिभूयोलंकरणंभूयात् इतिमंत्रेण त
तोंजनं ओंवृत्रस्यासिकनीनकश्चक्षुर्दाअसिचक्षु
र्मेदेहि ततआदर्शेआत्मदर्शनं ओंरोचिष्णुरसि इति
मंत्रेण ततश्छत्रग्रहणं ओंवृहस्पतेश्छदिरसिपाप्मा ५८
नोमामंतर्धेहि ओंतेजसोयशसोमामंतर्धेहि इति

उ. ६२ त्र ३ कांस्यपात्र २१६ छायापात्र १ सुवर्णे क्रु
शा॰ स्रुवा॰ गोमय॰ परणोगोहे॰ पलाशसमिध
मेर ३ पूर्णपात्र ३ उपर्णे ५ कपीना ५ धोती
यां २ मृगचर्म॰ पलाशदंड॰ गुल्लरशाखा॰ मे
खला॰ सुहालीपा॰ डोले १६ नालिवेर २ खड़ा
वां॰ पट्टी १ चंगेर १ दड़ांगा २ ग्रथली॰ कसार॰
घृत॰ तिल॰ पूगीफल ११ दधिः ताम्रपात्र ८
अंजन॰ दर्पन॰ वस्त्र॰ मोनी॰ उपानहौ॰ वरणा ६२
रेत॰ दूर्वा॰ दोने ९ मेतहवीर॰ चंदोया १ वृत्त

उ. मेंउपनयनपद्धतिः संपूर्णा समाप्तमस्तु शुभमस्तु सर्व
६। जगताम् शुभम्भूयात् ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

56

॥ अथयज्ञोपवीनसामग्री ॥

रोली १ मौली अट्टे १ केसर० आटा० चावल० गु
ड़ १ पतासे २५ पुष्पमाला ५ दीप० धूप० बीड़े।
पान ७ यज्ञोपवीत ८ प्रणीतापात्र प्रणीतापा ६।